

Тітова О. Б.,

доцент кафедри української філології
Горлівського інституту іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ПЕРІОД ЯК ЛІНГВАЛЬНИЙ ЗАСІБ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ОСТАПА ВИШНІ, ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ТА ЄВГЕНА ГУЦАЛА)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню комічного потенціалу прозового періоду. Розглянуто засоби творення комічного на рівні зазначеної конструкції. Досліджено вплив періодичного мовлення на загальну мелодику прозового тексту.

Ключові слова: період, період-висловлення, протазис, аподозис, комічне, засоби творення комічного.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні дослідження охоплюють широке коло питань, пов'язаних із вивченням структурно-семантичних і прагматико-комунікативних ознак різноманітних компонентів художнього тексту. Об'єктом вивчення лінгвістики тексту виступає й період. Сьогодні виявлені структурні, логіко-граматичні, семантичні та стилістичні риси цієї конструкції. Проте серед наукових розвідок відсутні роботи, у яких були б розглянуті прийоми творення комічного на рівні періоду. Вивчення ж особливостей впливу зазначеної одиниці на комічну тональність художнього твору сприятиме не тільки поглибленню розуміння сутності періоду як висловлення, але й виявленню специфіки індивідуально-авторського використання таких багатокомпонентних структур у текстах гумористичної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістична теорія комічного засвідчує широкий спектр підходів до вивчення різноманітних мовних засобів гумору, сатири та сарказму. Природа цього явища висвітлена в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців, зокрема таких, як: Б.Г. Пришва, С.І. Походня, Л.І. Мацько, Н.В. Гуйванюк, Ю.М. Пацаранюк, О.Б. Шонь, В.М. Русанівський, О.А. Шумейко, О.Г. Важенина, О.М. Калита, В.І. Карасик, Ю.Б. Борев, С.Г. Коншина, Е. Нокс, Н. Нокс, Дж. Сазерленд та інших учених. Лінгвісти зазвичай зосереджують свою увагу на дослідженні фонетичних, лексико-семантичних, граматичних і стилістичних механізмів творення комічного. Водночас ще далеко не всі прояви цього феномену висвітлено на рівні художнього тексту.

Мета статті – проаналізувати своєрідність реалізації комічної інтенції на рівні періоду в умовах малого епічного жанру.

Виклад основного матеріалу. У тексті художньої прози період виступає як ритмічно організоване висловлення, що сприяє експресивності тексту, а в поєднанні з відповідним лексичним наповненням, яке виражає різноманітні суб'єктивні оцінки автора, чітко вирізняється на тлі ритмічно непорядкованих одиниць прозового тексту, а також служить засобом для виділення потрібної інформації, важливої частини твору. Здатність до незалежності від контексту зумовлює вживання періоду на рівні композиції: у ролі експозиції, кульмінації, лейтмотиву твору або окремого епізоду. Спостерігаємо й випадки побудови літературних творів тільки за допомогою періодів,

що найяскравіше свідчить про їхній текстотвірний потенціал і тяжіння до автосемантичних структур.

Основними диференційними ознаками періоду-висловлення є: 1) організація формами слів, граматично між собою пов'язаними; 2) предикативність; 3) комунікативна спрямованість; 4) монотематичність; 5) ритмічність; 6) інтонація повідомлення; 7) функція повідомлення; 8) інтонаційна та смислова завершеність; 9) здатність поєднуватися з іншими висловленнями в складі тексту.

Зазначимо також, що періоди посилюють емоційність оповіді, впливають на читача, викликаючи в нього певні думки, уявлення, співчуття, роблять його певною мірою співучасником описуваних подій. Найбільш виразно специфічні риси періоду виявляються в умовах малого епічного жанру. У невеликих за розміром прозових творах періоди ніби конденсують у собі емоційний акцент усього твору. Будучи розміщеним у сильних позиціях тексту, період оформлює текстовий простір у такий спосіб, що між усіма його елементами виникають зв'язки і на формально-композиційному рівні, і на змістово-концептуальному.

Отже, період бере участь у формуванні таких текстових категорій, як когезія та когерентність. Періоди посилюють емоційність оповіді, впливають на читача, викликаючи в нього певні думки, уявлення, співчуття, роблять його певною мірою співучасником описуваних подій. Крім того, період може передавати глузливо-іронічне ставлення автора до предмета висловлення. О.Д. Пономарів розглядає цю конструкцію як засіб сатири, гумору, комізму [10, с. 235].

Для детального дослідження цієї властивості періоду ми обрали усмішки Остапа Вишні, прозові твори Євгена Гуцала, зокрема оповідання «Запах кропу», та оповідання Володимира Винниченка «На лоні природи», оскільки, на нашу думку, вони найяскравіше ілюструють роль періоду в гумористичних творах.

Характерною ознакою ідіостилю Остапа Вишні є тонкий, щирий, доброзичливий сміх. Комічного ефекту письменник досягає багатьма засобами, і один із них – уміння серйозно говорити про звичайні, повсякденні речі. Наприклад, в усмішці «Відкриття охоти», експозиційна частина про поважність полювання змінюється емоційним періодом, що надає мовленню гумористичного забарвлення:

«Відкриття... Скільки турбот, хвилювань, нервозності, доки все в тебе в порядку: і рушниця, і набой, і одежа, і рюкзак, і стопка, –// одне слово, все, що потрібно для серйозного, добутливого полювання...» (Остап Вишня).

Наведений період побудований за принципом алогізму. Комічний струмінь в опис того, що «*потрібно для серйозного, добутливого полювання*», вносить алогічна деталь – стопка.

Поширені в «Мисливських усмішках» також періоди з цілком логічним протазисом і несподіваним (алогічним) аподозисом:

«Зібралися місцеві охотники, позаряджали рушниці жаканівськими кулями, наздогнали того лося, оточили, – // до нього, а він не дуже й тікає, а просто йде на мисливців і мукає ...» (Остап Вишня).

За допомогою порушення логічного зв'язку між частинами періоду створено несподівану комічну ситуацію: лось, на якого полювали, виявився коровою.

Вирізняється емоційно-експресивним навантаженням й авторський ліричний період-відступ – відповідь на питання, з ким їхати на полювання:

«Ах, доле моя!

Та хіба ж єсть серед мисливців, серед людей, що люблять тихі вечори над озерами, що чують ніжний шелест очеретів, що пам'ятають:

Тихше, тихше, не диши,
Нас почують комиші...;

яким крик бугая на болоті бринить в їхніх вухах, як козловське распрон'яніссіме ля в серці тихомрійної блондинки, а загадковий тихий плескіт на озері в їхнім серці одгукується трепетними перебоями, і коли під вербою чи під копицею все вже розказано і настає на хвилику тиша, – обов'язково ту тишу заколише одностайне чарівне:

*Зоре моя вечірняя,
Зійди над водою – //*

хіба ж є серед них людей хоч один, з яким би не можна було поїхати на відкриття полювання?!» (Остап Вишня).

Розмірено-ритмічна розповідь, як бачимо, є емоційно напруженою, піднесеною, письменник вдало використовує порівняння (як козловське распрон'яніссіме ля в серці тихомрійної блондинки), повтори (*хіба ж є, що*), епітети (*тихі вечори, ніжний шелест очеретів, тихомрійної блондинки, загадковий тихий плескіт, трепетними перебоями*), метафори (*одгукується трепетними перебоями, тишу заколише одностайне чарівне*), цитати з віршів Олександра Олеся й Тараса Шевченка, риторичне питання, інтонацію.

У формі періоду буде письменник і різноманітні поради майбутнім мисливцям:

«Любите сало – беріть сало, любите ковбасу – беріть ковбасу, любите охотницькі сосиски – беріть сосиски, яйця, консерви, шинку, овочі, фрукти, – // беріть, словом, все, що вам більше до вподоби, але обов'язково беріть багато» (Остап Вишня).

Дидактичне звучання іронічних порад надає розповіді комічного характеру, чітка ж ритмічність періоду сприяє нагнітання враження.

Обірвані, незамкнені періоди також викликають неабиякий сміх: *«Ви їм розказуєте про ваше полювання, не пропускаючи найдрібніших деталей: і як збиралися ви на охоту, і як їхали, і як доїхали, як до болота чи до лісу дійшли, де стали, скільки було загонщиків, як кабан вискочив, як ви не роззубилися, як бахнули, як він ткнувся рилом у землю, а потім знову встав і побіг, а ви його вдруге...»* (Остап Вишня).

Автор не закінчує період свідомо, щоб підкреслити іронію й дати можливість читачеві здогадатися про справжній смисл висловлення.

За визначенням Б.Г. Пришви, сила гумору Остапа Вишні в умінні створювати словесні контрасти [2, 19–20]. На рівні періоду це зазвичай антитеза, побудована на протиставленні протазису та аподозису:

«Випадково, ясна річ, може на вас налетіти табун гусей, випадково іноді можете й натрапити на гусячу зграю, виткнувшись зненацька з-за очерету, – // але що то за полювання, коли воно випадкове» (Остап Вишня).

Яскраві, привабливі образи діда Ілька (оповідання «Запах кропу») та баби Килини (повість «Княжа гора») малює за допомогою періодів Є. Гуцало. Сатиричний ефект створюється порушенням логічних вимог побудови однорідного ряду протазису й алогічним аподозисом:

«Був у діда рудуватий віхтик борода, були кощаві кулаки, був тютюн, який він розвішував сушитись понід хатою, було повно сухого задушливого сіна в шопі, була коза, а може й дві, було кілька курей та півнів – // і, здається, більше нічого не було» (Є. Гуцало).

Засобами творення комічного на рівні періоду є також перебільшення зображуваного явища, поєднання реального й вигаданого, гіперболи, повтори, тавтологія, наприклад:

«Баба Килина громом гримить, ув очах – літепло ласки, й здається, що то вся видима земля озвалася бабиним голосом, озвалось їхнє яблунево-яворове дворище, город квітучий, село їхнє придніпровське, при Княжій горі схоже на велетенську вощину диких бджіл, озвалася й сама Княжа гора джерельним бабиним голосом, а ще ж і Дніпро, що в'ється за Княжою горою, небеса й сонце в небесах озвались бабиним голосом, // і нікуди не сховаєшся від нього, й вух не затулиш, бо, либонь, то вже й ти говориш бабиним голосом, то вже й ти став його джерелом ...» (Є. Гуцало).

У цьому висловленні слухові («баба Килина громом гримить, земля озвалася бабиним голосом...») та зорові (видима земля, яблунево-яворове дворище, город квітучий, село придніпровське, Княжа гора, небеса, сонце...) образи створюють своєрідний фон, який доповнює, поглиблює, розкриває характер баби Килини. Читач щиро, від усієї душі посміявся й ще більше полюбив цю жінку, адже автор ніде не збивається на карикатурне зображення.

Сатиричне змалювання В. Винниченком Андрія Григоровича Воркотуна, героя оповідання «На лоні природи», «жертви цивілізації», включає в себе й період:

«Андрій Григорович Моркотун – старий, зарослий газетярським мохом співробітник усіх українських газет, які коли-небудь існували на світі, потайний кандидат на професуру, безупинний перекладач з усіх мов (через російську) на українську, хронічний пролетарій і старий парубок – // зібрався на дачу» (В. Винниченко).

Як бачимо, період, насичений дошкульними епітетами *старий, зарослий газетярським мохом співробітник усіх українських газет, потайний кандидат на професуру, безупинний перекладач з усіх мов (через російську) на українську, хронічний пролетарій і старий парубок*, не тільки має викривальне, сатиричне значення, але й виражає негативне ставлення автора до персонажа.

Чи не найбільшого комедійного змісту набуває в цьому ж оповіданні опис дачника як узагальненого явища, де для підкреслення комічності вжито займенника чоловічого роду (*його, він*) та дієслова у формі 3 ос. однини:

«Сонце робить його рухливим, задиракуватим, він скрізь нишпорить, залазить у кожну щілину, висить на деревах,

борсається в кущах, качається в траві, хлюпається у воді, кишить, галасує, свистить, бренькає, зрюкає, чадить кухнею, – // тоді вся земля уявляється під пануванням всевладного дачника» (В. Винниченко).

Послідовне розташування однорідних присудків (відповідно до їхнього лексичного значення), поступове підвищення інтонації та пауза, коли смислове напруження досягає найвищої точки, – усе це посилює іронічне звучання періоду.

На основі розглянутих вище прикладів можна стверджувати, що період цілком доречний у сатиричних творах, він підсилює емоційну насагу й естетичний вплив на читача. Однак періоди, підкреслимо, не дуже поширені в сатиричних творах, оскільки прийоми комічного суперечать самій природі цієї конструкції (перелік однотипних членів протазису породжує гармонійність звучання періоду, створює його впорядкованість). Але якщо трансформувати певний період, розклавши його на окремі речення, то можна легко зрозуміти – ця фігура увиразнює текст, робить його емоційнішим, більш динамічним. При такому перетворенні можуть бути втрачені й деякі ознаки індивідуального стилю письменника. Порівняймо:

1) період: *«Коли це якраз навпроти моєї сижі човен як закрутиться на місці, як завертиться, а потім стриб уперед, а потім знову круть-верть на місці, і то ніби пірне, то вирине, то пірне, то вирине, – // аж ось таки добре пірнув і звідти, з човна, раптом одчайдушний крик: «Рятуйте! Рятуйте!»* (Остап Вишня);

2) трансформація періоду: *«Якраз навпроти моєї сижі човен як закрутиться на місці, як завертиться, а потім стриб уперед, а потім знову круть-верть на місці, і то ніби пірне, то вирине, то пірне, то вирине. Аж ось таки добре пірнув він. І звідти, з човна, раптом одчайдушний крик: «Рятуйте!»*.

При руйнуванні періоду зникає наростання емоційного напруження, втрачається динамічність, внутрішня сила фрази.

Висновки. Періоду, як елементу тексту, притаманні такі ознаки: здатність до автосемантичності, структурна і смислова завершеність, стислість і лаконічність. У художній гумористичній літературі періодичне мовлення не є частотним явищем, проте досить продуктивним. Набуття періодом (мовною одиницею з максимальною структурною місткістю та змістовою довершеністю) комічних конотацій – потужний засіб впливу на читача. Ефект комізму на рівні досліджуваного висловлення виникає внаслідок використання таких засобів, як: алогізм, порівняння, повтор, метафора, гіпербола, епітет, риторичне запитання, поєднання реального й вигаданого, тавтологія. Перспективним у подальшому нам видається більш глибоке вивчення стилістичного потенціалу періоду як одиниці експресивного синтаксису.

Література:

1. Пришва Б.Г. Словесні засоби гумору. Мовознавство. 1970. № 2. С. 81–87.
2. Пришва Б.Г. Засоби гумору в творах Остапа Вишні. Лінгвістичний аналіз. Київ: Вища школа, 1977. 118 с.
3. Походня С.І. Умови і способи мовної реалізації іронічного смислу в художньому творі. Мовознавство. 1970. № 2. С. 81–87.
4. Гуїванюк Н.В., Пацаранюк Ю.М. Синтаксичні способи реалізації іронічного значення в українських фольклорних жанрах. Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філологічна». Вип. 34. Ч. I. 2004. С. 24–31.
5. Шонь О.Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американському короткому оповіданні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 20 с.
6. Русанівський В.М. Український гумор і його мова. Мовознавство. 2005. № 2. С. 3–17.
7. Шумейко О.А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова»; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2007. 20 с.
8. Важеніна О.Г. Фразеологічний натяк як засіб створення гумористично-сатиричної прагматики художнього тексту. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. / наук. ред. А.П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 20. С. 152–158.
9. Калита О.М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 238 с.
10. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: підручник. Київ: Либідь, 1992. С. 235.

Титова О. Б. Період как лингвальное средство создания комического (на материале художественной прозы Остапа Вишни, Владимира Винниченко, Евгения Гуцало)

Аннотация. Статья посвящена исследованию комического потенциала прозаического периода. Рассмотрены средства создания комического на уровне данной конструкции. Исследовано влияние периодической речи на общую мелодику прозаического текста.

Ключевые слова: период, период-высказывание, протазис, аподозис, комическое, средства создания комического.

Titova O. Period as a lingual means of creating comicality (based on the material of prose fiction by Ostap Vyshnia, Volodymyr Vynnychenko and Yevhen Hutsalo)

Summary. The article is devoted to the research of comic potential in the prosaic period. The means of creating comicality at the level of the mentioned construction have been considered. The influence of periodical speech on the general melody of prosaic text has been investigated.

Key words: period, period-statement, protasis, apodosis, comicality, means of creating comicality.